

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ  
ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.1+341.234+342.724

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-240

**К. М. ВІТМАН**

**ЛУЖИЧАНИ  
ЯК АВТОХТОННА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА:  
ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНИЙ  
ПРАВОВИЙ СТАТУС**

*У статті розглянуто історичні й сучасні особливості розвитку однієї з автохтонних національних меншин Німеччини й на її прикладі – підходи цієї держави до правового регулювання етнонаціональних відносин. Автор стверджує, що попри малочисельність лужичан їх культурний розвиток був і є повноцінним, а нині вони мають комплексну і розгалужену етнокультурну інфраструктуру й надійну багаторівневу систему державної підтримки у Німеччині. Правовий статус цієї спільноти докладно розроблений на федеральному і земельному рівнях.*

*Водночас жорсткі критерії визначення місць традиційного проживання, до яких прив'язуються реалізація особливих колективних прав автохтонних національних меншин та їх державна підтримка, об'єктивно приводить до зменшення кількості сорбських громад і виключає зворотній процес.*

**Ключові слова:** *права національних меншин, автохтонна національна меншина, лужичани, етнонаціональна політика.*

**Vitman Kostiantyn. Lusatians as an autochthonous national minority: historical tradition and modern legal status**

*The article considers the historical and modern features of the development of one of the autochthonous national minorities of Germany and on its example considers the approaches of this state to the legal regulation of ethno-national relations. The author claims that despite the small number of Lusatian people, their cultural development was and is full-fledged, and today Lusatian Sorbs have a comprehensive and extensive ethnocultural infrastructure and a reliable multilevel system of state support in Germany. The legal status of this community is elaborated at the federal and Land levels.*

*At the same time, the severe definition criteria of the traditional places of residence to which the realization of special collective rights of the autochthonous national minorities and the state support are connected, objectively leads to a decrease in the number of Sorbian communities and eliminates the reverse process.*

**Key words:** *rights of national minorities, autochthonous national minority, Lusatians, ethnonational policy.*

У нашій попередній статті «Ідея автохтонної національної меншини як елемент етнополітики: міжнародне і національне право» ми дійшли висновку щодо сформованості у законодавстві низки держав Європи, а також частково у міжнародному праві, згаданого в назві концепту та припустили його суттєвий позитивний потенціал у регулюванні етнопонаціональних відносин. У цьому дослідженні, отже, немає необхідності ще раз обґрунтовувати його актуальність. Ми плануємо розглянути історичні й сучасні особливості розвитку однієї з автохтонних національних меншин Німеччини й на її прикладі розглянути підходи цієї держави до правового регулювання етнопонаціональних відносин.

Одним із прикладів реліктової етнічної групи в Європі, права якої врегульовані в рамках ідеї автохтонної меншини, є **лужицькі серби** (сорби, серболужичани, лужичани, венди) – єдина частково збережена гілка племен полабських слов'ян. Вони заселили частину сучасної території Німеччини ще в часи Раннього Середньовіччя в процесі Великого переселення народів і утворили власні протодержавні структури, які згодом стали об'єктом підкорення і колонізації з боку німецьких держав. Зокрема, в результаті поразки союзу лужицьких племен у 928-929 рр. вони потрапили до складу Східно-Франкського королівства. І хоча кілька разів пізніше їх території переходили під владу Польщі та Чехії, проте зрештою

вже понад сім століть постійно перебувають у складі німецьких держав [1, с. 122; 2, с. 36].

Нині від історично значного ареалу розселення лужичан залишилися дві території із змішаним населенням, в яких ця етнічна спільнота становить меншість – Верхня і Нижня Лужиця. Нижня Лужиця і частина Верхньої Лужиці входять до Землі Бранденбург, а більша частина Верхньої Лужиці – до Вільної Землі Саксонії. З 6,6 млн населення цих федеральних земель лише 60 тис. осіб вважають себе лужичанами (1 %), а власне на території Лужиць це 10 %. З них близько 40 тис. проживають у Саксонії, переважно є католиками і розмовляють верхньолужицькою мовою, а 20 тис. мешкають у Бранденбурзі, переважно є протестантами і розмовляють нижньолужицькою мовою. Наявність двох мов суттєво ускладнює збереження цієї етнокультурної спільноти. При цьому лужицьку ідентичність зберегли здебільшого особи старшого віку [3, р. 198-203; 4; 5, с. 200-201].

Попри іноетнічне політичне домінування й активну колонізацію німецькими поселенцями *лужицький етнокультурний розвиток* був доволі активним, хоч і викликав від століття до століття скепсис і прогнози щодо неминучості асиміляції: ще Мартин Лютер пророкував, що лужицька мова буде забута протягом кількох поколінь [6, с. 314]. Натомість у 1548 р. нижньолужицькою мовою було перекладено Новий Заповіт, у 1574 р. було опубліковано збірник лужицьких церковних пісень, лютеранський катехізис і молитви, у 1679 р. видано першу граматику верхньолужицької мови, у 1766 р. видавалася перша лужицька газета, у 1779 р. створено «Верхньолужицьке наукове товариство» [7, с. 226, 230].

У 1951 р. було створено Інститут серболужицького народознавства, який увійшов до структури Німецької академії наук. У ньому проходилися наукові конференції, виходили міждисциплінарні журнали, присвячені історії, мові, культурі лужичан, видавалася серболужицька бібліографія. У 1992 р. його було перейменовано на Сербський інститут і реорганізовано – він перезаснований спільно Вільною Землею Саксонія і Землею Бранденбург, є державно-приватною установою і знаходиться у м. Бауцен (Будишин) з філією у м. Котбус. Йому підпорядковано утворені в соціалістичний період Серболужицьку центральну бібліотеку та Серболужицький культурний архів [8, с. 401; 2, с. 39]. Також до 1991 р. існував Серб-

ський педагогічний інститут у м. Будишин, досі успішно функціонує створений у 1951 р. Інститут сорабістики Лейпцизького університету [8, с. 402; 9, с. 54]. До певної міри до культурної інфраструктури лужичан входять і зарубіжні спеціалізовані наукові центри, такі, як Львівський сорабістичний центр, який функціонує у структурі Львівського університету ще з 80-х років минулого століття [1, с. 124].

Головною культурною організацією лужичан є «Домовина» (Батьківщина), заснована у 1912 р. У 1937 р. її було заборонено, а в 1945 р. відновлено. Це політично незалежне об'єднання, до якого входять понад 30 організацій лужичан і 7300 індивідуальних членів (дані 2018 р.). Воно має численні відділення і місцеві представництва [10, с. 61].

Загалом до сучасної етнокультурної інфраструктури лужичан входять культурно-просвітницько-видавничі об'єднання і групи, релігійні організації, середні навчальні й дошкільні заклади та мовні курси, академічні й наукові інституції, музеї й культурні центри, театри і музичні колективи, бібліотеки, лінгвістичні комісії (Нижньолужицька і Верхньолужицька), періодичні видання, культурно-благодійні фонди, інформаційні служби та агентства, кіностудія, політичні організації [11, с. 80]. Зокрема, у Бранденбурзі нижньолужицька мова викладається у 20 публічних і одній приватній початкових школах, двох середніх школах, двох гімназіях, у кількох школах є сорбські класи. Розширюється мережа шкіл з викладанням верхньолужицької мови у Саксонії [12, р. 218-219].

Головним координатором державної підтримки етнокультурного життя є Фонд підтримки сорбського народу (*Założba za serbski lud*), заснований у 1991 р. Половину його бюджету наповнює федеральний уряд, третину – Саксонія, решту – Бранденбург. Відповідна тристороння угода поновлюється кожні п'ять років, а солідний бюджет Фонду щоразу збільшується. За рахунок коштів Фонду фінансуються громадські організації та їх проекти у місцях традиційного проживання сорбів [12, р. 16-17; 4; 13, с. 458].

Водночас розвиток лужицької культури історично піддавався суттєвим *обмеженням* та *гонінням*. Наприклад, у 1667 р. за указом великого курфюрста Бранденбурга знищувалися книги лужицькою мовою й нею заборонялося користуватися. З перервами і полегшеннями, але така політика влади тривала й надалі, а

з 1830 р. політика онімечування лужичан стала планомірною [7, с. 228, 232]. Як зазначає сучасний дослідник, «у 1919 р. при Міністерстві закордонних справ Німеччини було створено спеціальний орган для нагляду за серболужицьким рухом, належність до останнього розцінювалася як державна зрада» [14, с. 129].

У часи націонал-соціалістичного режиму в Німеччині щодо лужичан здійснювалася фактично політика геноциду: арешти, примусове переселення лужицької інтелігенції, заборона лужицької мови і друкованих видань [15, с. 155]. Програму знищення лужичан – «Тези із сорбського питання» – було остаточно оформлено і схвалено на конференції в міністерстві внутрішніх справ Німеччини у 1937 р. Зокрема, заборонялися публічні згадки про існування цієї етнічної групи та її мов. У Лужиці знищувалися написи верхньо- і нижньолужицькою мовами на вказівниках, вивісках і навіть надгробках, 60 сорбських назв місцевостей було замінено німецькими [5, с. 193]. Сучасні дослідники стверджують, що за часів націонал-соціалістичного режиму було знищено понад 20 тис. лужичан; також планувалася їх депортація з традиційних місць проживання до Ельзасу [16, с. 86; 2, с. 36].

Після Другої світової війни на традиційні землі лужичан було переселено етнічних німців з Польщі та Чехословаччини, що дедалі зменшувало частку лужицького населення [15, с. 155]. Ще більш руйнівним для життєдіяльності цієї етнічної групи став розвиток видобутку вугілля: відкриті виробітки поглинали території, протягом 1945–1984 рр. було повністю знищено 35 сіл, а лужичан переселяли до інших міст та сіл. Водночас до Лужиці приїздило дедалі більше шахтарів з інших регіонів Німеччини [5, с. 198; 2, с. 37]. Знищення сорбських поселень тривало аж донедавна, ще у 2010-х роках, було предметом переговорів сорбських організацій та урядів Саксонії й Бранденбурга, угод цих організацій з вуглевидобувними компаніями щодо компенсацій, неодноразово ставало предметом розгляду і рекомендацій комітетів Ради Європи [12, р. 149-150]. Нині у зв'язку із змінами екологічної політики Німеччини видобування вугілля у державі поступово згортається.

Дослідники зазначають, що соціалістичний період у історії лужичан був пов'язаний з прихованою асиміляційною політикою щодо них з боку керівництва НДР. Це виявлялося, зокрема, у редукуванні усього лужицького до етнографічної та музейної сфери [11,

с. 72-73; 5, с. 198]. Зрештою, негативні наслідки мала адміністративна реформа в НДР 1952 р. Вона стала унітарною державою, а територію традиційного проживання лужичан було розділено між округами Дрезден і Котбус [2, с. 37]. Водночас державна політика у сфері освіти варіювала від запровадження жорстких обмежень на освіту лужицькою мовою в 1950-х рр. до більш сприятливої у 70-80-х рр. XX ст. [6, с. 317-318; 5, с. 198].

Виникнення *руху за культурне і політичне самовизначення лужичан* пов'язане з Весною народів 1848 р. Тоді сформувалася мережа масових громадських організацій, а петицію до саксонського короля з вимогами надання соціальних і політичних прав підписали п'ять тисяч сорбів [7, с. 233]. Як зазначають сучасні вчені, при цьому лужичани не виявляли суттєвої прихильності до панславістських ідей, культурних та політичних проєктів, які пропагувала і підтримувала Російська імперія [7, с. 237].

У часи становлення нових національних держав за підсумками Першої світової війни в листопаді 1918 р. лужичани обрали Народну раду і ухвалили резолюцію про самовизначення Лужиці, а пізніше надіслали делегацію на Паризьку мирну конференцію [17, с. 37]. Голова делегації Арношт Барт відкинув пропозиції чеської дипломатії щодо утвердження культурної автономії Лужиці з пізнішим приєднанням до Чехословаччини, а також щодо політичної автономії у складі Німеччини з гарантіями Ліги Націй, і наполягав на створенні незалежної Серболужицької держави (Serbski Stat), що було відображено у декларації Сербського національного комітету від 22 грудня 1918 р. [14, с. 129; 5, с. 185; 2, с. 36].

Після Другої світової війни Народна рада лужицьких сорбів зверталася до лідерів держав антигітлерівської коаліції з меморандумами, наполягаючи на вирішенні лужицького питання через створення політичної автономії у складі Чехословаччини або Польщі. Але за рішенням Потсдамської конференції землі традиційного проживання лужичан було залишено у складі Німеччини в радянській зоні окупації [14, с. 129; 15, с. 155]. Створений після цього Слов'янський комітет Лужиці запропонував запровадити культурну автономію серболужичан, цю ініціативу було активно підтримано громадськістю Чехословаччини й Югославії, але Соціалістична єдина партія Німеччини сприйняла це негативно й цю ідею не було реалізовано [5, с. 194]. СРСР не хотів ослаблення Східної Німеч-

чини, яку розглядав як свій форпост, але сприяв визнанню в НДР окремого статусу лужицян, входженню їх організації «Домовина» до Народного фронту при СЄПН як колективного члена, наданню діячам лужицького руху окремих адміністративних посад [6, с. 316].

Нині існує три основні політичні організації сорбів – Сорбське/вендське народне представництво, Лужицький альянс і Лужицька народна партія. Лужицький альянс (Łužyska Alianca) є наступником історичних партій, включно з Лужицьким народним об'єднанням (1919-1924) і Сербським народним об'єднанням (1924-1933). Він відстоює питання культурної автономії й разом з низкою інших етнорегіоналістських рухів входить до платформи Демократична партія народів Європи – Європейський вільний альянс (DPPE-EFA). У 2004 р. його було офіційно визнано як європартію Європейським Парламентом. Він не має власної фракції в ЄП і з 1999 р. входить разом з екологічними партіями до коаліційної фракції «Зелені-ЄВА». У програмі ЄВА відображено ідею «прогресивного націоналізму», що характеризується сучасним дослідником як «радикалізовані ідеї мультикультуралізму, змішані з екологічним порядком денним та ідеєю самовизначення» [18, с. 148; 11, с. 80]. Загалом ЄВА має лише кілька місць у Європейському Парламенті й залишається маловпливовою партією. Лужицька народна партія (Serbska Ludowa Strona), заснована у 2005 р., наймолодша політична організація сорбів, відстоює необхідність змін у державній політиці з метою відродження лужицьких мов [5, с. 201].

«Домовина» активно підтримує ексклюзивний підхід Німеччини щодо визнання національними меншинами лише автохтонних етнокультурних спільнот, наполягає на визнанні сорбів народом (зокрема, у документах Ради Європи). Ця організація сприяє визнанню прав автохтонних меншин у конституціях федеральних земель і відстоює необхідність відповідних змін у Конституції Німеччини, лобіює збільшення відрахувань з федерального і земельних бюджетів на потреби меншин, і зокрема підтримку розвитку їх мов. Водночас ця організація активно протидіє будь-яким пропозиціям органів влади та міжнародних організацій щодо оцінки чисельності представників національних меншин [19, р. 250-257].

Окремий *правовий статус лужицян* було визнано у «Золотій буллі» Карла IV у 1356 р., згідно з якою їм дозволялося жити в

містах, займатися ремеслами, мати доступ до певних посад. Попри те, що офіційною мовою була німецька, цей акт передбачав запровадження освіти лужицькою (слов'янською) мовою та її використання у судах громад [7, с. 225]. Згідно з Будишинським привілеєм 1504 р. Лужицьке маркграфство мало управлятися за сорбськими звичаями, а присяги посадових осіб звершувалися лужицькою мовою [7, с. 226]. Указом саксонського короля у 1849 р. було дозволено початкову освіту лужицькою мовою, викладання цією мовою було запроваджено в Будишинській католицькій семінарії, частково дозволено богослужіння нею, запроваджені перекладачі при органах влади і судах [4].

Згідно з Конституцією Німеччини 1919 р. було проголошено існування єдиного німецького народу (преамбула), але зазначалося, що «іншомовні частини населення держави не повинні утискатися законодавчими і адміністративними заходами в їх вільному національному розвитку, особливо у використанні їх рідної мови у викладанні, внутрішньому управлінні та судочинстві» [20]. Але це положення на практиці не було повною мірою реалізоване, процес асиміляції лужицьких сербів у Німеччині тривав, що стало причиною колективного звернення вчених-славістів до Ліги Націй у 1922 р. щодо необхідності вжиття спеціальних заходів для збереження лужичан як реліктового етносу [2, с. 36].

Регулювання правового статусу лужичан у соціалістичній Німеччині розпочалося з ухвалення Закону Саксонії «Про гарантовані права серболужицького населення» у 1948 р. Ухвалення закону відбувалося під безпосереднім тиском радянської окупаційної влади. Згідно з ним було проголошене право цієї етнічної групи на розвиток її мови і культури (ст. 1), передбачалося створення початкових і середніх шкіл з лужицькою мовою викладання, але з обов'язковим викладанням також німецької мови (ст. 2), органи влади та установи на «територіях із змішаним населенням» мали використовувати поруч з німецькою лужицьку мову (ст. 3), у цих установах кількість співробітників-лужичан мала відповідати частці цієї етнічної групи в складі населення (ст. 4). Передбачалося створення Лужицького управління культури і освіти у м. Будишин, підпорядкованого Міністерству освіти; його штат мав формуватися на підставі подань від лужицьких громадських організацій;



кошти на розвиток культурного життя лужичан мали фінансуватися з державного бюджету (ст. 5), установи і організації на території із змішаним населенням були зобов'язані підтримувати лужицьку культуру (ст. 6). Контроль за виконанням цього закону покладался на Міністерство внутрішніх справ і Міністерство освіти Саксонії (ст. 7) [5, с. 195].

Згідно з виконавчим розпорядженням 1951 р. до цього закону в п'яти повітах (Бауцен, Хойєрверда, Каменц, Любау и Нескі): при повітових радах запроваджувалися посади референтів, відповідальних за захист лужицького населення, дозволялося приймати заяви від населення лужицькою мовою, самим органам влади повітів і громад у їх складі також дозволялося користуватися у своїй діяльності та видавати розпорядження цією мовою, в пріоритетному порядку брати на роботу співробітників-лужичан, дозволялося використання лужицької мови в судах і проведення нею судових засідань, передбачалося залучення за необхідності присяжних перекладачів. Закріплювалося право лужичан користуватися своїми іменами і прізвищами згідно з орфографією лужицької мови, повертати собі раніше онімечені паспортні дані. Таблиці з назвами державних органів і установ, а також вказівники назв місцевостей і дорожні знаки у цих повітах мали подаватися німецькою і лужицькою мовами [5, с. 196-197].

У Конституції НДР 1949 р. проголошувалася державна підтримка вільного національного розвитку «іншомовних груп населення», включно з дозволом використання їх мов у школах, їх органах самоврядування і судах [21; 4]. Також на федеральному рівні було видано акти Уряду, зокрема, постанова щодо сприяння сорбській групі у 1950 р. та інструкція 1968 р. до Закону про освіту [17, с. 38]. У Конституції НДР 1968 р. вперше на такому рівні було визнано існування «громадян сорбської національності» та їм гарантовано право на захист мови і культури (ст. 40) [17, с. 38-39]. Наприкінці існування НДР Німецько-сорбська робоча група підготувала проєкт закону про захист і сприяння сорбському народу, його було винесено на публічне обговорення у 1989 р., а в 1990 р. внесено до Народної Палати (парламенту), але розглянути його вже не встигли [17, с. 39].

Інтереси лужичан було відображено у Договорі про об'єднання ФРН і НДР (Протокол № 14 до ст. 35). Згідно з ним «визнання своєї

належності до сорбського народу і культури є вільним», сорби мають право на захист і збереження лужицької мови у суспільному житті [15, с. 156].

У сучасній Конституції ФРН немає положень щодо прав національних меншин, ці права випливають із загальних прав і свобод людини. Але у Федеральному законі про вибори передбачено особливий статус партій національних меншин – на них не поширюється п'ятивідсотковий бар'єр при виборах за загальнонаціональними партійними списками (ст. 6) [17, с. 39-40]. Згідно з федеральним законодавством політичні партії національних меншин мають привілейоване положення у сфері державного фінансування, а також щодо порядку надання спонсорської допомоги з боку зарубіжних спонсорських організацій [10, с. 60].

У Німеччині встановлено наступні п'ять критеріїв віднесення етнічної групи до національних меншин: є громадянами Німеччини; відрізняються від більшості населення своїми власними мовою, культурою, історією й таким чином власною окремою ідентичністю; прагнуть зберегти цю ідентичність; є традиційними постійними мешканцями Німеччини (зазвичай протягом століть); мешкають у місцях традиційного поселення [12, р. 131-132]. На підставі цих критеріїв національними меншинами визнано данців, фризів, сорбів, сінті/рома, хоча остання етнічна спільнота традиційно проживає малими групами майже по всій території держави. Як зазначає Міністерство внутрішніх справ і громад ФРН, «той факт, що вони традиційно проживали у Німеччині, відрізняє національні меншини від іммігрантів» [22]. Згаданий перелік національних меншин було вказано при ратифікації Німеччиною Рамкової конвенції про захист національних меншин у спеціальній декларації від 11 травня 1995 р. [12, р. 9]. Для розуміння обмеженості цього переліку слід згадати, що полякам у Німеччині було відмовлено у статусі національної меншини навіть у Рурському регіоні, де їх громади з'явилися ще у XIX ст., на підставі того, що вони є мігрантами і місця їх розселення не є традиційними. Натомість місця традиційного проживання поляків у Німеччині після Другої світової війни (Верхня Сілезія, Східна Пруссія) більше до Німеччини не входять [12, р. 132].

У Німеччині створено систему державних інституцій, покликаних опікуватися автохтонними меншинами. Зокрема, існує Секре-

таріат із справ меншин, який представляє їх інтереси і й забезпечує їх зв'язок з парламентом, урядом та іншими федеральними органами влади, здійснює моніторинг діяльності останніх, представляє меншини в різних національних і міжнародних організаціях, популяризує мову і культуру меншин. Так само роль модераторів між меншинами і владою виконують спеціальні консультативні комітети при Міністерстві внутрішніх справ і громад ФРН. Виробленню державної політики щодо меншин сприяють спеціалізовані конференції федеральних земель, дискусійний клуб національних меншин при федеральному парламенті [10, с. 60-61].

У Конституції Землі Бранденбург 1992 р. (ст. 25) гарантується право сорбського народу на захист і підтримку його культурної ідентичності та місця проживання. Реалізації цього права зобов'язані сприяти Бранденбург у цілому, громади і союзи громад. Проголошується культурна автономія сорбів, право на використання сорбської мови, і зокрема офіційне у місцях їх традиційного проживання, а також у дошкільній і шкільній освіті; регламентується використання прапора сорбів. Передбачається участь представників сорбів у законодавчому процесі [8, с. 406; 4; 17, с. 40].

У Земельній конституції Вільної Землі Саксонії вказується, що до народу Саксонії «належать громадяни німецької, сорбської та іншої національної належності. Земля визнає їх право на Батьківщину», а національним і етнічним меншинам, які мають німецьке громадянство, гарантується право на збереження їх ідентичності, мови, релігії, культури і традицій (ст. 5). Також безпосередньо щодо сорбів вказується на опіку щодо їх шкіл, дошкільних закладів і культурних установ, врахування потреб цієї меншини при земельному і комунальному плануванні, причому визнається, що традиційні поселення мають елементи етнокультурної своєрідності та є пам'ятками народної архітектури (ст. 6). Поруч із гербом і прапором Саксонії має використовуватися герб і прапор сорбів (ст. 2) [13, с. 454; 8, с. 406; 4].

Загалом, окрім конституцій, права сорбів відображено у 21 законах Бранденбурга і 33 законах Саксонії. Зокрема, ключовими комплексними законами у цій сфері є спеціальні акти про права сорбів Бранденбурга 1994 р. і Саксонії 1999 р. У преамбулах обох законів вказується на автохтонність сорбів (вендів) і збереження ними ідентичності попри численні спроби їх асиміляції. Обидва закони

передбачають вільний вибір належності до сорбського народу, а у законі Бранденбурга також уточнюється, що такий вибір належності не підлягає оспорюванню чи перевірці (ст. 2). Сорби (венди) визначаються як окремих народ і водночас рівноправна частина народу Бранденбурга (ст. 1 закону Бранденбурга). Вказується, що сорбський народ загалом і кожний сорб зокрема мають право вільно виражати і розвивати етнічну, культурну і мовну ідентичність, а насильницька асиміляція не допускається (ст. 1 закону Бранденбурга). Право на захист національної ідентичності у місцях компактного проживання сорбів гарантується і забезпечується як федеральною землею (відповідно Бранденбургом або Саксонією), так і місцевими громадами. Інституційний захист прав сорбів здійснюють Ради у справах сорбів при ландтагах (законодавчих зборах земель) Саксонії і Бранденбурга, а в останньому також уповноважені у справах сорбів при громадах. Ради у справах сорбів обираються сорбськими організаціями і громадами і мають дорадчий характер [15, с. 156; 23; 17, с. 41-44].

Закон Бранденбурга також гарантує захист і підтримку місць традиційного поселення сорбів, врахування характеру цих місць у земельній і комунальній політиці. У таких місцях за бажанням батьків шкільна освіта здійснюється лужицькою мовою, а до програм дитячих садків і шкіл включається вивчення сорбської історії та культури. Бранденбург спільно із Саксонією забезпечує підготовку і підвищення кваліфікації вчителів лужицької мови. У публічних ЗМІ мають бути передбачені програми, присвячені мові та культурі сорбів. Навіть сам текст закону було офіційно опубліковано не лише німецькою, а й лужицькою мовою. Але визначення місць традиційного поселення сорбів як «усі громади, де є документально встановлена безперервна аж донині мовна і культурна традиція», суттєво обмежує застосування закону, адже у багатьох громадах культуру лужичан збережено, але їх мова в побуті вже не використовується. Окремо в законі перераховано адміністративні одиниці і регіони, на які поширюються положення закону [17, с. 44; 23].

Положення закону Бранденбурга пояснюються і розкриваються в Адміністративних приписах, виданих у 1994 р. міністром науки і культури цієї землі. Згідно з ними громади самі визначають, чи є вони місцем традиційного поселення сорбів, а це рішення переві-

рється комунальними наглядовими інстанціями. Критерієм є час – не менш як 50 років безперервного використання у громаді сорбської мови і збереження сорбської культури (наявність громадських організацій, проведення вистав, навчання дітей, церковні служби сорбською мовою та ін.). Визнані громади одержують державну фінансову допомогу, там призначаються уповноважені у справах сорбів. Поза місцями традиційного проживання у межах перерахованих у законі адміністративних одиниць і регіонів колективні права сорбського народу не реалізуються, а діють лише індивідуальні права сорбів (свобода виражати свою ідентичність і заборона насильницької асиміляції) [17, с. 44-45].

Місця традиційного проживання сорбів було уточнено у постанові Міністерства науки і культури Бранденбурга від 12 жовтня 2000 р., встановлено перелік з 51 міст і громад. У 2016 р. Ландтаг Бранденбурга доручив Міністерству науки і культури визначити новий перелік таких місць, і на підставі докладного дослідження його було уточнено, а фактично зменшено [12, р. 11]. Питання використання сорбської мови у Бранденбурзі регулюється у цілій низці нормативно-правових актів. Наприклад, у Законі про адміністративне судочинство Бранденбурга 1993 р. передбачається, що особи, які використовують сорбську мову, звільняються від оплати перекладача. Порядок використання сорбської мови при здійсненні народних ініціатив і проведенні референдумів регулюється постановами 1993 і 1996 р. Відповідні норми містять і положення щодо місцевого управління і самоврядування. Закон про школи 1996 р. (у редакції 2001 р.) одним із завдань виховання і освіти називає «передання знань і розуміння сорбської ідентичності, культури та історії» [23].

Особливі права лужичан відображено також у законодавстві Бранденбурга і Саксонії про вибори. Відповідний закон Бранденбурга 1994 р. розвиває положення Федерального закону про вибори і не передбачає п'ятивідсоткового бар'єра при голосуванні за партійними списками, якщо це партія сорбів. Також Постанова про вибори Бранденбурга 1994 р., яка деталізує положення згаданого закону, передбачає використання у місцях традиційного поселення сорбів їх мови при підготовці й проведенні виборів. Подібні положення містяться у Законі про комунальні вибори Бранденбурга 1993 р. Натомість у законодавстві Саксонії про вибори п'ятивід-

сотковий бар'єр для сорбських партій не скасовано [10, с. 60; 17, с. 45-46]. Одним із виявів державної етнонаціональної політики стало проголошення німецько-лужицької двомовності у низці міст Саксонії та Бранденбурга, включно з їх назвами [10, с. 61].

Отже, лужичани є слов'янською етнічною групою, але їх багатовікова історія і багата культурна спадщина нерозривно пов'язані з Німеччиною. Можна стверджувати, що попри малочисельність лужичан їх культурний розвиток був повноцінним, а становлення обох лужицьких мов відбулося доволі рано, у контексті реформаційних і контрреформаційних процесів. Нині лужицькі сорби мають комплексну і розгалужену етнокультурну інфраструктуру, до якої долучаються також зарубіжні центри сорабістики. Слід відзначити стійкість і послідовність організаційної структури лужицького етнокультурного руху і водночас створену в Німеччині багаторівневу надійну систему його державної підтримки.

Водночас тривала політика асиміляції / германізації й навіть геноцид лужичан мають значні інерційні наслідки – як для їх соціального і культурного розвитку, так і для мислення, орієнтацій цієї етнічної групи та німецькомовної більшості. До цього долучаються не подоланий неоднозначний підхід державної політики часів Німецької Демократичної Республіки, орієнтований на визнання, підтримку і водночас жорстке обмеження етнокультурного розвитку сорбів. Негативний потенціал такого підходу в поєднанні з міграційною і економічною політикою часів НДР не зник після зміни вектору розвитку і об'єднання Німеччини у 90-х рр. XX ст., значною мірою й нині він спричиняє значні руйнівні наслідки для лужицької меншини. До певної міри державна політика щодо сорбів як у часи НДР, так і нині об'єктивно сприяє етнографізації, консервації культури цієї етнічної групи.

Лужицький рух за самовизначення має тривалу і послідовну традицію і виявлявся у створенні представницьких структур, представленні інтересів цієї етнічної групи на національному й міжнародному рівнях, вимогах політичної автономії й навіть незалежності Лужиці. Нині цей рух виявляється в активному партійному будівництві, участі в міжнародних партійних платформах, інтеграції «лужицького питання» в ширші етнонаціональні, мультикультуралістські, регіоналістські, екологічні політичні програми в межах ЄС, послідовному відстоюванні інтересів і потреб лужичан

їх організаціями у відносинах з державою, федеральними землями і корпораціями. Ідеологія цього руху, т.зв. «прогресивний націоналізм», спрямована, зокрема, на реалізацію і подальший розвиток ідеї особливих прав автохтонних національних меншин. Водночас зміст відповідних підходів сорбських організацій може вказувати на усвідомлення ними поступового звуження соціально-демографічної бази етнонаціонального руху.

Історично результатом руху за самовизначення лужицької спільноти став її окремий правовий статус у складі німецьких державних утворень принаймні з XIV ст., що передбачав також реалізацію права на збереження своїх двох мов і елементів звичаєвого регіонального управління. Але у XIX – першій половині XX ст. обсяг особливих прав лужичан обмежувався етнокультурною сферою. Значною мірою під тиском СРСР у післявоєнній Німеччині на рівні окремих земель було вперше створено комплексну правову основу для захисту та інституалізації ідентичності, мови і культури лужичан, державної підтримки цієї спільноти, захисту прав її представників, її дегерманізації й навіть визнання її окремих колективних прав. Ці здобутки були частково нівельовані внаслідок переходу НДР від федеративного до унітарного державного устрою, але згодом «сорбська національність» (з усією двозначністю цього терміна) була вперше визнана на конституційному рівні, лужичани одержали гарантії захисту їх мов і культури в законодавстві.

Сучасна об'єднана Німеччина перейняла і розвинула позитивні напрацювання НДР у цій сфері. Виходячи з підходів, спільних з низкою інших європейських держав (див. вже згадану нашу попередню статтю), Німеччина визнала національними меншинами лише автохтонні етнокультурні спільноти й надає їм підтримку на федеральному і земельному рівнях, а також запровадила окремі елементи позитивної дискримінації на їх користь у політичному житті. Так само на федеральному і земельному рівнях створено систему державних інституцій для захисту прав та інтересів автохтонних меншин.

Особливості федеративного устрою ФРН зумовлюють віднесення основних питань правового захисту автохтонних меншин на рівень земель – на відміну від загальних антидискримінаційних положень щодо представників інших (аллохтонних) етнічних

спільнот. На рівні Саксонії й Бранденбурга на територіях яких знаходяться традиційні місця поселень лужичан, їх права розкриваються у конституціях, десятках законів і підзаконних актів. Важливо, проте неоднозначно те, що на рівні земель лужичан визнано народом або національністю, що одночасно входить до народу землі й до народу Німеччини (згідно з Конституцією ФРН, що вказує на існування єдиного народу). В земельному законодавстві засуджується асиміляційна політика минулого щодо меншин, визнаються права сорбів у сфері розвитку мов і культури, привілейований порядок участі у політичному житті, право на державну підтримку їх розвитку.

Водночас як у федеральному, так і у земельному законодавстві реалізація особливих прав автохтонних меншин загалом, і зокрема сорбів, безпосередньо пов'язується і обмежується місцями їх традиційного проживання. При цьому визначення цих місць (потрійний мовний, культурний і часовий критерій) об'єктивно приводить до зменшення кількості сорбських громад і виключає зворотній процес. Тому, незважаючи на солідну державну підтримку етнокультурної інфраструктури лужицьких громад, це прирікає невелику етнічну групу в умовах сучасного високомобільного соціального розвитку на поступовий занепад. Така політика вимагає переосмислення і вдосконалення з метою захисту не лише минулого і сьогодення, а й майбутнього лужицької спільноти.

1. Бевзюк Є. В. Сорабістика в сучасній Україні. *Carpatica-Karpatika* / ред. кол.: Е.А. Балагурі, М.М. Вегеш (відп. ред.), Д.Д. Данилюк та ін. Ужгород: УжНУ, 2001. Вип. 12. 2. Нижник Н.С. Славянський анклав лужицьких сербов: опыт сохранения статуса национального меньшинства. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД*. 2014. № 2 (62). 3. Šatava L. Národnostní menšiny v Evropě. *Encyklopedická příručka*. Praha: Ivo Železný, 1994. 4. Бевзюк Є., Котляр Л. Гарантії прав національних меншин у ФРН: лужицькі серби. *Регіональні студії*. Ужгород, 2001. 5. Мательські Д. Национальное самосознание и интеграционные процессы лужицких сербов в Германской империи. Ч. 2. *Nowa Polityka Wschodnia*. 2014. №. 2 (7). 6. Шевченко К. В. Вопреки пророчествам. Лужицкие сербы на пороге третьего тысячелетия. *Славянский альманах*. 2004. № 3. 7. Мательські Д. Национальное самосознание и интеграционные процессы лужицких сербов в Германской империи. Ч. 1. *Nowa Polityka Wschodnia*. 2014. №. 1 (6). 8. Бевзюк Є. Нові німецькі електронні джерела до вивчення історії лужицьких сербів. *Спеціальні історичні дисципліни: Питання тео-*



рії та методики. Число 6 (7). У 2-х ч. Ч. 1. К., 2001. 9. Плавская Е.Л. Подготовка специалистов в Институте сорабистики Лейпцигского университета как фактор сохранения этнокультурной идентичности лужицких сербов. *Вестник Томского государственного университета: Культурология и искусствоведение*. 2020. № 37. 10. Бестаева Е.В. Автохтонные этноязыковые меньшинства как объект национальной политики федеративного государства. Опыт ФРГ. *Вестник Финансового университета. Гуманитарные науки*. 2018. № 5. 11. Кирчанов М.В. Изобретение традиций как «отложенное» воображение нации в сорбском национализме. Ч. 1. *Современные исследования социальных проблем*. 2020. Т. 12. № 3. 12. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/SR/V(2019)001. Fifth Report submitted by Germany. URL: <https://rm.coe.int/5th-state-report-germany-english-language-version/16809232ba>. 13. Туряница С. Захист етнонаціональних меншин Німеччини. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 33. 14. Вегеш М.М. Лужицькі серби між Заходом і Сходом у контексті теорії конфлікту цивілізацій. *Sarpatica – Карпатика* / ред. кол.: Е. А. Балагурі, М. М. Вегеш, М. П. Тиводар та ін. Ужгород: УжНУ, 2002. Вип. 14. 15. Плавская Е.Л. Культура лужицких сербов в XXI веке: проблемы и перспективы. *Идеи и идеалы*. 2017. Т. 2. № 3. 16. Неменский О.Б. Региональные и сепаратистские движения в странах Центральной Европы. *Вопросы национализма*. 2011. № 2 (6). 17. Андреева Г. Н. Сорбы в ФРГ: ценный опыт правового регулирования статуса национального меньшинства в немецкой и Российской литературе (обзор). Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4. *Государство и право: Реферативный журнал*. 2005. № 1. 18. Осколков П. Этнорегионалистские партии ЕС: феномен Европейского свободного альянса. *Современная Европа*. 2021. № 1. 19. Comments by Domowina // Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/SR/V(2019)001. Fifth Report submitted by Germany. URL: <https://rm.coe.int/5th-state-report-germany-english-language-version/16809232ba>. 20. Конституция Германского рейха от 11 августа 1919 г. *100 ключевых документов по германской истории в 20 веке*. URL: [https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument\\_de&dokument=0002\\_wrv&object=translation&l=ru](https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0002_wrv&object=translation&l=ru). 21. Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik [vom 7. Oktober 1949]. URL: <http://www.documentarchiv.de/ddr/verfddr1949.html#fn01>. 22. National minorities. *Federal Ministry of the Interior and Community*. URL: <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/community-and-integration/national-minorities/national-minorities-node.html>. 23. Андреева Г. Сорбы в ФРГ: ценный опыт правового регулирования статуса национального меньшинства. URL: <http://gendocs.ru/v11798/?cc=78&page=10>.

**References**

1. Bevziuk Ye.V. (2001) Sorabistyka v suchasnyy Ukraini. *Carpatica-Karpatyka* / Ed. by E.A. Balaguri, M.M. Vegesh, D.D. Danyliuk et all. Uzhgorod: UzhNU. Iss. 12. **2.** Nyzhnyk N.S. (2014) Slavianskyi anklav luzhytskikh serbov: opyt sohranenia statusa natsionalnogo menshinstva. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD*. No. 2 (62). **3.** Šatava L. (1994) Národnostní menšiny v Evropě. *Encyklopedická příručka*. Praha: Ivo Železný.
4. Bevziuk Ye., Kotliar L. (2001) Harantii prav natsionalnykh menshyn u FRN: luzhytski serby. *Rehionalni studii*. Uzhgorod. **5.** Matelski D. (2014) Natsionalnoe samosoznanie i integratsionnye protsesy luzhitskikh serbov v Germanskoj imperii. Part 2. *Nova Polityka Wschodnia*. No. 2 (7). **6.** Shevchenko K.V. (2004) Vopreki prorochestvam. Luzhitskie serby na poroge tretieho tysiacheletia. *Slavianskii almanah*. No. 3. **7.** Matelski D. (2014) Natsionalnoe samosoznanie i integratsionnye protsesy luzhitskikh serbov v Germanskoj imperii. Part 1. *Nova Polityka Wschodnia*. No. 1 (6). **8.** Bevziuk Ye. (2001). Novi nimetski elektronni dzherela do vyvchennia istorii luzhytskykh serbiv. *Spetsialni istorychni dystsyplyny: Pytannia teorii ta metodyky*. Iss. 6(7). Part 1. Kyiv. **9.** Plavskaia E.L. (2020) Podgotovka spetsialistov v Institute sorabistyki Leiptsigskogo universiteta kak factor sohranenia etnokulturnoi identichnosti luzhitskikh serbov. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: Kulturologia i iskusstvovedenie*. No. 37. **10.** Bestaeva E.V. (2018) Avtochtonnnye etnoiazykovye menshinstva kak ob'ekty natsionalnoi polityki federativnogo gosudarstva. Opyt FRG. *Vestnik Finansovogo universiteta*. Gumanitarnye nauki. No. 5. **11.** Kirchanov M.V. (2020) Izobretenie traditsyi kak "otlozhennoe" voobrazhenie natsii v sorbskom natsionalizme. Part 1. *Sovremennye issledovaniya sotsialnykh problem*. Vol. 12. No. 3. **12.** Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/SR/V(2019)001. Fifth Report submitted by Germany. [online]. URL: <https://rm.coe.int/5th-state-report-germany-english-language-version/16809232ba>. **13.** Turianytsia S. (2007) Zahyst etnonatsionalnykh menshyn Nimechchyny. *Naukovi zapysky Institutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Iss. 33. **14.** Vehesh M.M. (2002) Luzhytski serby mizh Zahodom i Shodom u konteksti teorii konfliktu tsyvilizatsiy. *Carpatica-Karpatyka* / Ed. by E.A. Balaguri, M.M. Vegesh et all. Uzhgorod: UzhNU. Iss. 14. **15.** Plavskaia E.L. (2017) Kultura luzhitskikh serbov v XXI veke: problemy i perspektivy. *Idei i idealy*. Vol. 2. No. 3. **16.** Nemenskiy O.B. (2011) Regionalnye i separatistskie dvizhenia v stranah Tsentralnoi Evropy. *Voprosy natsionalizma*. No. (6). **17.** Andreeva G.N. (2005) Sorby v FRG: tsenniy opyt pravovogo regulirovaniya statusa natsionalnogo menshinstva v nemetskoj i rossiyskoj literature (obzor). Sotsialnye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaia i zarubezhnaia literatura. Series 4. *Gosudarstvo i parvo: Referativnyi zhurnal*. No. 1. **18.** Oskolkov P. (2021). Etnoregionalistskie partii ES: fenomen Evropeiskogo svobodnogo aliansa. *Sovremennaiia Evropa*. No. 1. **19.** Comments by Domowina (2019). Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of

National Minorities. ACFC/SR/V(2019)001. Fifth Report submitted by Germany. [online]. Available at: <https://rm.coe.int/5th-state-report-germany-english-language-version/16809232ba>. **20.** Konstitutsia Germanskogo reiha ot 11 avgusta 1919 g. *100 ključevyh dokumentov po germanskoj istorii v 20 veke*. [online]. Available at: [https://www.100dokumente.de/index.html?c=dokument\\_de&dokument=0002\\_wrv&object=translation&l=ru](https://www.100dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0002_wrv&object=translation&l=ru). **21.** Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik [vom 7. Oktober 1949] [online]. URL: <http://www.documentarchiv.de/ddr/verfddr1949.html#fn01>. **22.** National minorities (2022). *Federal Ministry of the Interior and Community*. [online]. Available at: <https://www.bmi.bund.de/EN/topics/community-and-integration/national-minorities/national-minorities-node.html>. **23.** Andreeva G.N. (2004) Sorby v FRG: tsennyi opyt pravovogo regulirovanija statusa natsionalnogo menshinstva. [online]. URL: <http://gendocs.ru/v11798/?cc=78&page=10>.

***Vitman Kostiantyn. Lusatians as an autochthonous national minority: historical tradition and modern legal status***

The article considers the historical and modern features of the development of one of the autochthonous national minorities of Germany and on its example considers the approaches of this state to the legal regulation of ethno-national relations. The author claims that despite the small number of Lusatian people, their cultural development was and is full-fledged, and today Lusatian Sorbs have a comprehensive and extensive ethnocultural infrastructure and a reliable multilevel system of state support in Germany. Lusatians are actively developing the traditions of the movement for political self-determination through their own parties and public organizations, integrated into European political processes and ideologies. The legal status of this community is elaborated at the federal and Lande levels.

At the same time, the long policy of assimilation / Germanization and even the genocide of the Lusatians have significant inertial consequences for their social and cultural development. This is accompanied by not overcome ambiguous approach to public policy during the German Democratic Republic, aimed at recognizing, supporting and at the same time severely restricting the ethnocultural development of the Sorbs. To some extent, the state policy on the Sorbs, both in the GDR and today, objectively contributes to the ethnographization, conservation of the culture of this ethnic group. In both federal and Lande law, the exercise of the special rights of autochthonous minorities in general, and Sorbs in particular, is directly linked to and limited to their traditional places of residence. At the same time, the definition of these places (triple linguistic, cultural and temporal criteria) objectively leads to a decrease in the number of Sorbian communities and eliminates the reverse process. Therefore, despite the solid state support of the ethnocultural infrastructure of Lusatian communities, it dooms a small ethnic group in the conditions of modern highly mobile social development to gradual decline.

**Key words:** rights of national minorities, autochthonous national minority, Lusatians, ethnonational policy.